

Віктор ДУДКО (*Kuiv*)

ДЖЕРЕЛА СТАТТІ ПАВЛА ГРАБОВСЬКОГО “МИКОЛА ГАВРИЛОВИЧ ЧЕРНИШЕВСЬКИЙ”

Стаття П. Грабовського “Микола Гаврилович Чернишевський”, написана в листопаді 1894 р. у Вілюйську, не містить конкретних вказівок на джерела (є лише кілька “глухих” посилань на зразок “вілюйці згадують”, “як кажуть”, “якщо правду нам передавали”¹). Проблема вивчення джерел статті, поставлена ще у 1923 р., протягом тривалого часу не привертала спеціальної уваги дослідників².

Е. Пекарський, відтворюючи обставини поширення написаних у 1882 р. спогадів В. Шаганова про перебування М. Чернишевського на каторзі й заслання, зазначав: “[...] некоторые лица пописывали себе копии. Несомненно, одна такая копия была в руках Павла Грабовского, издавшего впоследствии (может быть, в изложении, а не целиком) в Праге воспоминания о Чернышевском на украинском языке [...]”³. Цілком очевидно, що мемуарист мав на увазі саме статтю П. Грабовського про М. Чернишевського, надруковану, однак, не у Празі, а у Львові⁴ (про його видавничі контакти у Празі ні-

¹ *Грабовський П.* Микола Гаврилович Чернишевський // *Грабовський П.* Зібрання творів: У 3 т. – К., 1960. – Т. 3. – С. 84–86. (Далі посилаюся на цей том у тексті, вказуючи сторінку). У томі не подано відомості про те, хто саме із трьох дослідників, які опрацювали коментарі до публіцистичних і літературно-критичних творів та листів П. Грабовського, опікувався розділом “Статті, нариси”. За повідомленням М. Сиваченка, відповідну роботу здійснив І. Дзевєрін (див.: *Сиваченко М. С.* Текстологія поетичних творів П. А. Грабовського. – К., 1988. – С. 3).

² Див.: *Дудко В. И.* Источники статьи П. А. Грабовского о Н. Г. Чернышевском // Н. Г. Чернышевский: Статьи, исследования и материалы. – Саратов, 1997. – Вып. 12. – С. 85–94. Українську версію названої розвідки доповнено і перероблено.

³ *Пекарский Э. К.* Из воспоминаний о каракозовце В. Н. Шаганове // Каторга и ссылка. – 1924. – № 3. – С. 214. Біографічні матеріали про В. Шаганова також подано в біобібліографічному словнику “Деятели революционного движения в России” (М., 1928. – Т. 1. – Ч. 2. – Стб. 458–459) та вступній нотатці Г. Самосюк до публікації фрагментів його спогадів у збірнику “Н. Г. Чернышевский в воспоминаниях современников” (Саратов, 1959. – Т. 2. – С. 117–119).

⁴ Дві прижиттєві публікації статті було здійснено у Львові у 1895 р. – у журналі “Житє і слово” (Т. 4. – Кн. 6. – С. 367–376) і окремим виданням з додатком поеми М. Чернишевського “Гимн Деве неба” в українському перекладі І. Франка (“Гімн Діві неба”).

чого не відомо). Е. Пекарський помилково зазначив у цитованій публікації, що спогади В. Шаганова було первісно вміщено в рукописному “Улусном сборнике”⁵. Насправді вони з’явилися в “Якутском сборнике”, про що подано достовірну інформацію в іншій, ранішій публікації Е. Пекарського – його преамбулі до видання спогадів В. Шаганова⁶. Про це свідчив і Г. Кунгуров, який мав змогу опрацювати оригінал “Якутского сборника” (1890. – № 1)⁷; він повідомив, що спогади В. Шаганова було вміщено на сторінках 110–164 за підписом Х⁸.

Публікація Е. Пекарського в журналі “Каторга и ссылка” невдовзі потрапила в поле зору лєнінградського дослідника української літератури І. Рибаківа. Проте він не зміг докладно висвітлити цей сюжет з огляду на неможливість ознайомитися у лєнінградських бібліотеках зі статтею П. Грабовського, щоб перевірити повідомлення Е. Пекарського, і тому обмежився лише вказівкою на відповідне місце його мемуарів⁹. Зрештою, фіксація мемуарного свідчення Е. Пекарського у праці, значну частину якої було присвячено питанням біографії та творчості П. Грабовського, давала підстави сподіватися, що відповідна інформація приверне увагу інших дослідників його літературної спадщини. Справді, стислі відомості про використання у статті “Микола Гаврилович Чернышевский” спогадів В. Шаганова було згодом подано в кількох працях О. Кисельова та підготовлених ним для видань 1940-х і 1950-х рр. коментарях. Зокрема, він зазначав, що “Грабовський використав спогади і записи людей, які близько знали Чернышевського під час його перебування у Вілюйську (наприклад, записи Шаганова)”¹⁰. Проте

⁵ Див.: *Пекарский Э. К.* Из воспоминаний о каракозовце В. Н. Шаганове. – С. 212. Показово, що Е. Пекарський назвав ініціатором і редактором “Улусного сборника” В. Яковлева (Богучарського), який насправді був одним з редакторів “Якутского сборника”. “Улусный сборник” готував і редагував В. Трошанський (напр., див.: *Костюрина М.* Молодые годы: Арест, тюрьма, ссылка // *Каторга и ссылка*. – 1926. – № 3. – С. 192; *Ройзман И. Г.* Нелегальная печать в Якутской области до февральской революции // 100 лет якутской ссылки. – М., 1934. – С. 310).

⁶ Див.: *Шаганов В. Н.* Николай Гаврилович Чернышевский на каторге и в ссылке: Воспоминания / Посмертное изд. Э. К. Пекарского. – СПб., 1907. – С. V. Тут же Е. Пекарський зазначив, що редактором “Улусного сборника” був В. Трошанський.

⁷ Реєстр публікацій про “Якутский сборник” див.: *Черняков Б. І.* Часописи політичних в’язнів російського царату ХІХ – початку ХХ ст.: Бібліограф. покажчик. – К., 1996. – С. 34.

⁸ Див.: *Кунгуров Г. Ф.* Сибирь и литература. – Изд. 2-е, дораб. – Иркутск, 1975. – С. 109. Г. Самосюк помилково писала, що спогади було вміщено в “Якутском сборнике” за підписом автора (див.: Н. Г. Чернышевский в воспоминаниях современников. – Т. 2. – С. 119).

⁹ Див.: *Рибаків І.* Українці-народники 1870-х років на Карійській каторзі та на засланні в Сибіру // *Україна*. – 1929. – Кн. 34. – С. 73.

¹⁰ *Кисельов О.* Примітки // *Грабовський П.* Про літературу. – К., 1954. – С. 134. Також див.: *Кисельов О.* Павло Грабовський: Його життя і діяльність. – К., 1940. – С. 54; *його ж.* Павло Грабовський: Збірка статей та матеріалів. – К., 1948. – С. 191; *Грабовський П.* Избранные произведения / Пер. с укр.; вступ. статья и примеч. А. И. Киселева. – К., 1951. –

дослідник так і не розглянув відповідну тему детально. Мало того, і в підсумковій монографії О. Кисельова про П. Грабовського, і в пізніших працях інших авторів мемуари В. Шаганова про сибірські сторінки життєпису М. Чернишевського як джерело статті українського письменника навіть не названо¹¹. Можна гадати, що дослідники утрималися від об'єктивного опрацювання й висвітлення відповідної проблеми з огляду на компілятивність статті. Невивченість же її у джерелознавчому аспекті, у свою чергу, не давала змоги аргументовано визначити місце статті як у творчій біографії П. Грабовського, так і в історії дослідження життя і діяльності М. Чернишевського.

П. Грабовський використав мемуари В. Шаганова відповідно до поставленого завдання – подати читачеві у систематичному викладі основні факти життєвого і творчого шляху М. Чернишевського. Для з'ясування реального контексту статті в журналі “Життя і слово” (у 1894–1895 рр., коли було написано і надруковано працю П. Грабовського, часопис видавався як “Вістник літератури, історії та фольклору”) варто назвати інші публікації розділу “Діячі сучасної слов'янської науки і літератури”, в якому з'явився досліджуванний твір, – “Михайло Петрович Драгоманов” (І. Франко), “Микола Савич Тихонравов” (І. Франко), “Еліза Ожешкова” (Л. Василевський), “Михайло Ларіонович Михайлов” (П. Грабовський).

Запозичена зі спогадів В. Шаганова інформація становить майже три чверті обсягу статті “Микола Гаврилович Чернишевський”¹². Із цього джерела, зокрема, цілком походять подані у праці П. Грабовського відомості про “справу М. Чернишевського” та його перебування на каторзі, а також основний корпус матеріалів про його віллойське заслання. Український письменник врахував майже всі наявні у спогадах дані, що стосуються “зовнішньої” біографії М. Чернишевського. Весь видобутий зі спогадів матеріал автор статті розташував у хронологічному порядку, “вписавши” ці відомості у

С. 345; *його ж.* Избранное / Пер. с укр.; вступ. статья и примеч. А. И. Киселева. – М., 1952. – С. 384.

¹¹ О. Кисельов обмежився таким зауваженням: “Для цієї статті Грабовський використав записи і спогади людей, що добре знали Чернишевського у Віллойську” (*Кисельов О. І. Павло Грабовський: Життя і творчість.* – Перероб. і доп. вид. – К., 1959. – С. 83). Не згадано про мемуари В. Шаганова і в коментарях до статті у тритомному та двотомних збірниках творів українського письменника (1964, 1985). І. Чапля зазначив, що статтю було написано “на основі безпосередніх вражень та нецензурних матеріалів” (*Чапля І. Павло Грабовський – критик і публіцист // Павло Грабовський у документах, спогадах і дослідженнях.* – К., 1965. – С. 315). На цитоване свідчення Е. Пекарського також звернув увагу Г. Кунгуров (див.: *Кунгуров Г. Ф. Сибирь и литература.* – С. 106–107), однак зіставлення статті П. Грабовського зі спогадами В. Шаганова виходило за межі завдань його дослідження.

¹² Попри те, що спогади В. Шаганова було підписано в “Якутском сборнике” криптонімом, їх авторство не становило таємниці для читачів-засланців. У цьому переконус, зокрема, досліджувана стаття: об'єктивуючи запозичену з мемуарів інформацію, П. Грабовський назвав В. Шаганова серед близьких до М. Чернишевського осіб у період його перебування в Олександрівському заводі та Віллойську (81).

сформовану за доступними на засланні джерелами цілісну картину життя і творчості М. Чернишевського.

Мемуари В. Шаганова увійшли до статті П. Грабовського у значно скороченому вигляді. Хоча деякі фрагменти, власне, дослівно перекладено з російської, значну частину матеріалу подано у викладі чи цілком опущено (фрагменти, присвячені світогляді М. Чернишевського та його літературним творам, написаним у Сибіру). Сумарний підсумок зіставлення текстів В. Шаганова та П. Грабовського: обсяг видобутого зі спогадів матеріалу, використаного у статті, становить не більше чверті їхнього загального обсягу. Відтак у праці П. Грабовського запозичені з мемуарів відомості подано значно концентрованіше, ніж у першоджерелі.

Окремі положення статті, що стосуються вілюйського періоду біографії М. Чернишевського, не мають відповідників у спогадах В. Шаганова. Йдеться насамперед про чотири абзаци, що завершують опис життя М. Чернишевського на засланні (саме тут містяться вказівки “вілюйці згадують”, “як кажуть”, “якщо правду нам передавали”), а також про кілька деталей в інших місцях тексту. Ці невеликі фрагменти оснований на спогадах невстановлених осіб, які записав сам П. Грабовський. Власне, лише цих місць і стосуються цитоване твердження О. Кисельова і теза Є. Шабліовського про те, що автор статті використав також самостійно зібраний мемуарний матеріал¹³. Подані тут відомості (переважно про обставини життя М. Чернишевського у Вілюйську) майже цілком підтверджуються іншими джерелами офіційного¹⁴ та неофіційного характеру¹⁵.

Спогади В. Шаганова та мемуарні записи, які здійснив сам П. Грабовський, не охоплюють, однак, усього фактичного матеріалу, використаного у статті. Як вдалося з’ясувати, її автор опрацював також працю О. Скабичевського “История новейшей русской литературы (1848–1890)”, в якій було подано загальний огляд життєвого і творчого шляху М. Чернишевського та характеристику його літературно-естетичних поглядів¹⁶ (однак через цензурні причини ні про роман “Что делать?”, ні про інші белетристичні твори письменника не було навіть згадано). Звідси П. Грабовський запозичив основну частину матеріалу для висвітлення біографії і творчості М. Чернишевського до арешту та після повернення із заслання. Окремі відсутні

¹³ Див.: *Шаблювский Е. С.* Чернышевский и Украина. – К., 1978. – С. 266.

¹⁴ Напр., див.: *Пржиборовский В. Н. Г.* Чернышевский в г. Вилюйске: По архивным данным // *Минувшие годы.* – 1908. – № 3. – С. 14 (документи про заборону М. Чернишевському виходити із тюремного замку).

¹⁵ Див., напр., свідчення Г. Щепіна та О. Щепіної у запису В. Короленка і В. Бернштама (Н. Г. Чернышевский в воспоминаниях современников. – Т. 2. – С. 217–224).

¹⁶ Див.: *Скабичевский А. М.* История новейшей русской литературы (1848–1890). – СПб., 1891. – С. 57–67. П. Грабовський міг скористатися і другим виданням цієї праці (1893 р.), в якому обидва параграфи, присвячені М. Чернишевському, не зазнали жодних змін. Про обізнаність П. Грабовського із цією книжкою свідчить відповідна вказівка в його статті “Михайло Ларіонович Михайлов”, джерелами якої, до речі, також були праця О. Скабичевського та присвячені М. Михайлову сторінки спогадів В. Шаганова.

у праці О. Скабичевського деталі (переважно стосовно літературної праці М. Чернишевського у 1850-х рр.) запозичено зі спогадів В. Шаганова.

З'ясування усіх джерел аналізованої статті дає змогу точніше визначити її місце у ранній літературі про М. Чернишевського і висловити деякі міркування стосовно характеру використання цієї праці як джерела для вивчення сибірського періоду біографії та творчості російського діяча. Також з'являється можливість докладніше висвітлити питання коментування статті.

О. Кисельов писав, що твір П. Грабовського, “крім статей Г. В. Плеханова¹⁷, – одна з перших праць про великого революційного демократа як в українській, так і в російській літературах. (Ім'я Чернишевського довгий час було під забороною, і статті про нього в основному з'явилися з 1905–1906 рр.)”¹⁸. Ця теза потребує корекції принаймні щодо визначення місця статті “Микола Гаврилович Чернишевський” у російському контексті. (В українському контексті попередниками П. Грабовського були, зокрема, О. Кониський – автор анонімно надрукованої у львівському журналі “Правда” некрологічної нотатки¹⁹, та І. Франко, який у 1889 р. переклав з австрійської газети “Wiener Abendpost” для газети “Kurjer Lwowski” замітку “Помилування Чернишевського”, що містила численні неточності²⁰). У російській легальній пресі уперше після вимушеної тривалої перерви про М. Чернишевського йшлося у січні 1881 р. спершу в ліберальній газеті “Страна”, що висловилося за пом'якшення його долі, а відтак і в інших російських періодичних виданнях²¹. Після смерті письменника публікації про його життя і творчість (переважно біографічні

¹⁷ Про публікації нелегальної преси, на сторінках якої з'явилися і згадувані О. Кисельовим статті Г. Плеханова, див.: *Клевенский М. Н. Г. Чернышевский в нелегальной литературе 60–80-х годов // Литературное наследство. – М., 1936. – Т. 25/26. – С. 545–575.*

¹⁸ *Кисельов О. І. Павло Грабовський: Життя і творчість. – С. 84. Це твердження без відповідної критичної перевірки перейшло і до низки праць інших дослідників (напр., див.: *Чапля І. Павло Грабовський – критик і публіцист. – С. 315; Логвиненко О. Тираноборець: Із критичних студій // Літературна Україна. – 1984. – № 37. – 13 вересня; Грицюта М. С. Павло Грабовський // Історія української літературної критики: Дожовтневий період. – К., 1988. – С. 290; Гаєвська Н. М. Вивчення творчості Павла Грабовського. – К., 1989. – С. 90; її ж. Павло Грабовський: Нарис життя і творчості. – К., 1994. – С. 79).**

¹⁹ Див.: [*Кониський О.*] Некрольоґ // *Правда. – 1889. – Т. І. – Вип. 2/3. – С. 195–196.* О. Кониський, зокрема, писав, що небіжчик був “автором романа, властиво публіцистичної статті у белетристичній формі, «Что делать?»”, що “яко критик Чернишевський, на нашу думку, стояв вище і був талановитіший свого попередника Білінського”. У справі авторства О. Кониського див. укладений ним покажчик змісту журналу “Правда” (Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 77. – Спр. 25. – Арк. 64) та “Библиографический указатель сочинений А. Я. Конисского, написанных по-малорусски”, який підготував В. Доманицький (Киевская старина. – 1901. – Т. LXXII. – Янв. – С. 146; відповідну публікацію помилково датовано 1891 р.). М. Возняк писав про О. Кониського як імовірного автора некролога (див.: *Возняк М. М. Чернишевський і Наддністрянщина // Радянська література. – 1940. – № 6. – С. 195–196.*)

²⁰ Див.: *Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1980. – Т. 27. – С. 338–340, 435.*

²¹ Докладно див.: *Демченко А. А. Н. Г. Чернышевский: Научная биография. – Саратов, 1994. – Ч. 4. – С. 181–182.*

статті та спогади) з’явилися в багатьох російських легальних періодичних виданнях²². Основою для присвячених М. Чернишевському параграфів праці О. Скабичевського “История новейшей русской литературы (1848–1890)” були здійснені у 1889–1890 рр. публікації О. Розанова, О. Смирнова та Ф. Духовникова на сторінках журналу “Русская старина”. Є підстави твердити, що П. Грабовський ще до написання статті про М. Чернишевського якщо і не мав змоги ознайомитися з названими журнальними публікаціями, то знав про існування принаймні частини їх. Зокрема, про надрукування в “Русской старине” спогадів О. Розанова повідомлялося в “Некрологе Н. Г. Чернышевского”, який у “Якутском сборнике” передував спогадам В. Шаганова. (Мемуарні свідчення О. Розанова було подано там як біографію М. Чернишевського; вказувалися вихідні дані відповідної публікації, але авторство її не було зазначено²³). Інша річ, що аж до 1904 р. в публікаціях легальної преси фактично не висвітлювалися політичні аспекти біографії М. Чернишевського, зокрема його перебування на каторзі й заслання²⁴.

У статті П. Грабовського було вперше подано у систематичному викладі на основі мемуарних свідчень (В. Шаганова та зібраних самим автором) інформацію про каторгу та заслання російського письменника і його літературні твори відповідного періоду. Окрім коротких повідомлень у російській зарубіжній періодиці, фрагментарні відомості про перебування М. Чернишевського в Сибіру, також основані на мемуарних джерелах, було раніше подано лише у “Воспоминаниях о Чернышевском” В. Короленка (Лондон, 1894)²⁵.

Як було показано, залежність “сибірських” сторінок статті П. Грабовського від спогадів В. Шаганова є дуже значною. На це не зважали біографи М. Чернишевського, оскільки дотепер питання про джерела твору українського письменника було невивченим, що не могло не позначитися на доказовості їхніх праць. Це стосується, зокрема, кількох фрагментів дослідження І. Романова про віллойське заслання М. Чернишевського. Приміром, наводячи опис його камери, дослідник зауважив: “Это же подтверждает П. А. Грабовский”²⁶. Посилання на статтю “Микола Гаврилович Чернишевський” є в даному ви-

²² Див.: О Чернышевском: Библиография. 1854–1910 / Сост. М. Н. Чернышевский. – Изд. 2-е, испр. и значит. доп. – СПб., 1911. – С. 22–30. У цьому покажчику зафіксовано й окреме видання аналізованої статті П. Грабовського (див.: Там само. – С. 30).

²³ Див.: Кунгуров Г. Ф. Сибирь и литература. – С. 108.

²⁴ Фрагмент спогадів В. Шаганова, присвячений художнім творам М. Чернишевського, написаним у Сибіру, Е. Пекарський анонімно надрукував у журналі “Русское богатство” (1900. – № 10). Публікатор зробив деякі купюри та зміни, зумовлені цензурними причинами.

²⁵ П. Грабовський був обізнаний з рецензією М. Павлика на це видання, вміщеною в часописі “Народ” (1894. – № 16. – 15 серпня. – С. 252–254). Підстави так твердити дає лист П. Грабовського до М. Павлика від 5 січня 1895 р. з інформацією, що відповідне число “Народу” потрапило до нього (220) – невідомо, однак, коли саме.

²⁶ Романов И. М. Вилюйский узник. – Якутск, 1978. – С. 31. Як першоджерельний матеріал використано відповідне місце статті П. Грабовського й у вид.: Демченко А. А. Н. Г. Чернышевский: Научная биография. – Ч. 4. – С. 97.

падку некоректним, оскільки наведений дослідником фрагмент названого твору постав виключно на основі спогадів В. Шаганова²⁷. У такий спосіб (підкріплення свідчень В. Шаганова посиланнями на запозичені з них же місця статті П. Грабовського) І. Романов аргументував і кілька інших своїх тверджень²⁸. Автор іншого дослідження використав наявну в аналізованій статті (83) інформацію для характеристики одного з жандармів, які охороняли М. Чернишевського у Вілюйську²⁹. Тут український письменник також відтворив відповідне місце спогадів В. Шаганова, на яке й випадало би послатися³⁰.

Лише тепер, з'ясувавши джерела статті “Микола Гаврилович Чернишевський”, її можна задовільно прокоментувати. Підготовка докладного систематичного коментаря – завдання, яке вирішуватимуть майбутні публікатори статті П. Грабовського. У цих же нотатках розглядаються з коментаторського погляду лише деякі фрагменти твору.

Одне місце у статті (характеристика літературної творчості М. Чернишевського сибірського періоду) не має цілковитого відповідника у спогадах В. Шаганова. Мемуарист зазначив, що “Пролог к прологу”³¹ було опубліковано за кордоном³². У статті П. Грабовського цю інформацію конкретизовано – повідомлено, що названий твір з’явився друком у 1877 р. у Лондоні (81). Видається найімовірнішим (з огляду на обставини створення статті), що це уточнення подав не П. Грабовський, а І. Франко. У 1878 р. відомості про лондонське видання було включено до бібліографічного покажчика нової соціалістичної літератури, вміщеного у підготовленому за участі І. Франка збірникові “Молот”³³; названа книжка М. Чернишевського збереглася в бібліотеці українського письменника³⁴.

²⁷ Дослідник цитував статтю за російським перекладом Л. Нестеренка, в якому відповідне місце внаслідок помилки інтерпретатора дещо “віддалено” від спогадів В. Шаганова. У статті П. Грабовського, як і у В. Шаганова, йдеться про те, що навіть наприкінці квітня у камері не можна було перебувати без валянок (82). У перекладі ж сказано про “конец мая” (*Грабовский П. А. Избранные произведения. – С. 277; його ж. Избранное. – С. 283*). Уміщений в обох названих виданнях переклад містить і ряд інших фактичних помилок.

²⁸ Див.: *Романов И. М. Вилюйский узник. – С. 29, 61, 64.*

²⁹ Див.: *Антонов В. С. Новое о Н. Г. Чернышевском в период вилюйской ссылки // Революционная ситуация в России в 1859–1861 гг. – М., 1979. – Сб. 8: Чернышевский и его эпоха. – С. 258.*

³⁰ Див.: *Шаганов В. Н. Николай Гаврилович Чернышевский... – С. 39.* Ні у спогадах В. Шаганова, ні у статті П. Грабовського імені та прізвища жандарма не було названо. Як вважають дослідники, найімовірніше, що це був Іван Максимов (напр., див.: *Антонов В. С. Новое о Н. Г. Чернышевском в период вилюйской ссылки. – С. 258–259*).

³¹ Перша частина роману “Пролог”. Авторська назва: “Пролог пролога”.

³² *Шаганов В. Н. Николай Гаврилович Чернышевский... – С. 18.*

³³ Див.: *Бібліографія // Молот: Галицько-українська збірка / Вид. М. Павлик. – Львів, 1878. – С. 219; Травушкин Н. С. Чернышевский в годы каторги и ссылки. – М., 1979. – С. 139.*

³⁴ Див.: *Пархоменко М. Н. Иван Франко и русская литература. – Изд. 2-е, доп. – М., 1954. – С. 76.*

Інші зауваги стосуються проблеми коментування статті з погляду фактичної достовірності. Як слушно зазначав Є. Прохоров, недостатньо обмежитися констатацією помилки, якої припустився автор, – потрібно спробувати з’ясувати причину її появи³⁵. Спеціальне зіставлення статті (і частини її автографа, що збереглася в архіві І. Франка) зі спогадами В. Шаганова та працею О. Скабичевського дає змогу доказово пояснити походження майже всіх наявних у досліджуваному творі неточностей. Їхню появу було зумовлено переважно даними використаних джерел. Зокрема, помилкову дату народження М. Чернишевського – 19 червня 1828 р. (75)³⁶ – П. Грабовський запозичив із праці О. Скабичевського³⁷. Як свідчить автограф статті, автор слушно писав про те, що М. Чернишевський захистив дисертацію “Эстетические отношения искусства к действительности” у 1855 р.³⁸, помилкова дата – 1856 р. (76) – постала у перебігу підготовки рукопису до публікації.

За моїми даними, лише у двох випадках (працюючи зі спогадами В. Шаганова) помилився сам П. Грабовський. Так, у мемуарах зазначено, що “летом 1864 г. появился в газетах приговор о ссылке Н. Г. Чернышевского”³⁹. У наступному абзаці: “В том же 1864 году появился список с доклада сената присутствию сената по делу Чернышевского”⁴⁰. Викладаючи ці факти, автор статті писав, що у 1864 р. “появився в печати й текст «доклада» (реляції), уложеного секретарем сената дотично справи Чернишевського (по-теперішньому б то «обвинительный акт»)” (77). Із цитати зрозуміло, що П. Грабовський помилково ототожнив вирок, справді оприлюднений 8–9 травня 1864 р. у газетах “Полицейские ведомости”, “Биржевые ведомости”, “Санкт-Петербургские ведомости”, “Голос”⁴¹, і сенатську записку у справі М. Чернишевського, яку на час написання досліджуваної статті було надруковано лише на сторінках нелегального журналу “Колокол”⁴² – саме ця лондонська публікація, очевидно, і стала джерелом списку, про який писав В. Шаганов.

В іншому місці В. Шаганов зазначив, що М. Чернишевському було збільшено казенне утримання (з 11 до 17 карбованців на місяць) під час пе-

³⁵ Прохоров Е. И. Текстология: Принципы издания классической литературы. – М., 1966. – С. 156.

³⁶ Правильна дата: 12 (24) липня 1828 р.

³⁷ Див.: Скабичевский А. М. История новейшей русской литературы (1848–1890). – С. 57.

³⁸ Див.: Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 3. – Спр. 224. – С. 314.

³⁹ Шаганов В. Н. Николай Гаврилович Чернышевский... – С. 1.

⁴⁰ Там само. – С. 2.

⁴¹ Див.: Демченко А. А. Н. Г. Чернышевский: Научная биография. – Саратов, 1992. – Ч. 3. – С. 286.

⁴² Див.: Дело Н. Г. Чернышевского // Колокол. – 1865. – № 1931. – Янв. – С. 1581–1586.

реїзду з Олександрівського заводу до Вілюйська⁴³. П. Грабовський, неточно інтерпретуючи відповідне місце спогадів, пов'язав цю подію із приїздом до Вілюйська у жовтні 1872 р. князя Голіцина, ад'ютанта генерал-губернатора Східного Сибіру М. Синельникова.

Готуючи спогади В. Шаганова до видання, Е. Пекарський не мав на меті збереження їхнього автентичного тексту. Зокрема, він розподілив текст на глави, виправив низку фактичних помилок мемуариста, не обумовлюючи уточнення у кожному конкретному випадку. Крім того, публікатор виключив фрагмент спогадів⁴⁴, який раніше сам надрукував (розповідь Л. Яценка про роль двох московських міщан у справі М. Чернишевського)⁴⁵, оскільки М. Лемке кваліфікував це свідчення як недостовірне⁴⁶.

З огляду на це довелося звернутися до іншої публікації спогадів, яку за текстом “Якутского сборника” здійснив в іркутській газеті “Восточное обозрение” у листопаді та грудні 1905 р. В. Єфремов. (Намір скористатися для дослідження джерел статті П. Грабовського оригіналом “Якутского сборника”, на жаль, не вдалося реалізувати, оскільки інформація про наявність відповідного рукопису у науковій бібліотеці Іркутського університету⁴⁷ виявилася недостовірною⁴⁸). На основі публікації іркутської газети можна встановити ближчий до оригіналу текст спогадів В. Шаганова⁴⁹, що допомагає пояснити появу в статті П. Грабовського ще деяких неточностей. Так,

⁴³ Див.: *Шаганов В. Н.* Николай Гаврилович Чернышевский... – С. 38. Відомості, що їх навів у даному питанні В. Шаганов, уточнили пізніші біографи М. Чернишевського. З'ясовано, що збільшення розміру казенного утримання передбачало спеціальне розпорядження генерал-губернатора М. Синельникова якутському цивільному губернаторові про нагляд за М. Чернишевським від 12 листопада 1871 р. (напр., див.: *Стеклов Ю. М.* Н. Г. Чернышевский: Его жизнь и деятельность. 1828–1889. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.; Л., 1928. – Т. 2. – С. 52). Утримання було збільшено (фактично воно становило 17 крб. 12 коп.) у квітні 1872 р., уже після прибуття М. Чернишевського до Вілюйська (див.: *Струминский М. Я.* Н. Г. Чернышевский в вилюйской ссылке. – Якутск, 1939. – С. 20–21).

⁴⁴ Див.: *Шаганов В. Н.* Николай Гаврилович Чернышевский... – С. 3.

⁴⁵ Див.: *Пекарский Э. К.* Еще о деле Н. Г. Чернышевского // *Наша жизнь*. – 1905. – 1 февр. – № 77.

⁴⁶ Див.: *Лемке М. К.* Дело Н. Г. Чернышевского: по неизданным материалам // *Былое*. – 1906. – № 3. – С. 143.

⁴⁷ Див.: *Кунгуров Г. Ф.* Сибирь и литература. – С. 92; *Черняков Б. И.* Часописи политических в'язнів російського царату... – С. 34.

⁴⁸ “Якутский сборник” не зафіксовано у спеціальній праці про раритети названої бібліотеки (див.: *Боннер А. Г.* Бесценные сокровища. – Иркутск, 1979. – 180 с.). Про інші рукописи, які подарував бібліотеці Г. Кунгуров, тут ідеться (див.: Там само. – С. 11, 50). Про відсутність “Якутского сборника” у фондах бібліотеки повідомила і її науковий працівник Н. Ігумнова (лист до автора статті від 28 жовтня 1991 р.).

⁴⁹ Хоча і ця публікація не є бездоганною з текстологічного погляду (див.: *Шаганов В. Н.* Николай Гаврилович Чернышевский... – С. V–VI; *Кунгуров Г. Ф.* Сибирь и литература. – С. 108–110), втручання В. Єфремова у текст спогадів усе ж було загально стриманішим, ніж редагування Е. Пекарського; іркутський публікатор принаймні не прагнув послідовно виправляти фактичні неточності В. Шаганова.

у виданні 1907 р. зазначено, що М. Чернишевського було засуджено до 14 років каторжних робіт⁵⁰. У статті П. Грабовського наведено іншу, неточну інформацію – 15 років (77); саме її подано і в тексті мемуарів В. Шаганова, друкованому в іркутській газеті⁵¹.

Зіставлення тексту статті з її джерелами дає підстави внести у коментар до твору численні фактичні доповнення та уточнення. Водночас дещо із коментаря слід вилучити, узгодивши його із сучасним станом наукового знання про М. Чернишевського. Однією із причин його засудження П. Грабовський назвав “мнимий поклик до визволених кріпаків” (77), фіксуючи – на підставі спогадів В. Шаганова – непричетність М. Чернишевського до написання прокламації “Барским крестьянам от их доброжелателей поклон”. В іншому місці статті український письменник зазначив, що “Ч[ернишевськ]ий ніколи не закликав до бунту чи повстання” (87). Оскільки названу прокламацію протягом тривалого часу було приписувано М. Чернишевському, дослідники, звертаючись до відповідних фрагментів статті, вказували на помилковість тверджень П. Грабовського (323–324)⁵². Проте, як з’ясовується, атрибуційний висновок про належність перу М. Чернишевського прокламації “Барским крестьянам от их доброжелателей поклон” належним чином не аргументовано: незаперечні підстави вважати його автором заклику до селян чи будь-якої іншої прокламації поки що відсутні⁵³.

Викладені матеріали дають виразне уявлення про джерела статті “Микола Гаврилович Чернишевський”, уможливаючи її докладне коментування і коректну характеристику в контексті історії вивчення біографії і творчості російського письменника.

Віктор Дудко (Київ). Джерела статті Павла Грабовського “Микола Гаврилович Чернишевський”.

Автор докладно розглядає фактичну основу статті Павла Грабовського “Микола Гаврилович Чернишевський” (1894). Як з’ясовано, її головними джерелами були неопубліковані на той час спогади В’ячеслава Шаганова про Чернишевського і дослідження російського літературознавця Олександра Скабичевського “История новейшей русской литературы (1848–1890)”. Розглянуті матеріали дають підстави доповнити й уточнити коментар до статті Грабовського, пояснити походження деяких наявних у ній фактичних помилок.

Ключові слова: політичне заслання, біографія, спогади, коментар.

⁵⁰ Див.: *Шаганов В. Н.* Николай Гаврилович Чернышевский... – С. 1.

⁵¹ Див.: *Каракозовец Шаганов.* Воспоминание о Н. Г. Чернышевском // Восточное обозрение. – 1905. – № 259. – 24 нояб.

⁵² Також див.: *Кисельов О. І.* Павло Грабовський: Життя і творчість. – С. 84; *Грабовський П.* Твори: У 2 т. – К., 1964. – Т. 2. – С. 430–431 (коментар І. Дзеверіна); *його ж.* Вибрані твори: У 2 т. – К., 1985. – Т. 2. – С. 307 (коментар В. Святювця); *Панченко В. Є.* Поет революційного гарту. – К., 1989. – С. 24.

⁵³ Див.: *Демченко А. А.* Н. Г. Чернышевский: Книга для учителя. – М., 1989. – С. 123; *його ж.* Н. Г. Чернышевский: Научная биография. – Ч. 3. – С. 255–269.

Виктор Дудко (Киев). Источники статьи Павла Грабовского “Микола Гаврилович Чернишевський”.

Автор подробно рассматривает фактическую основу статьи Павла Грабовского “Микола Гаврилович Чернишевський” (1894). Как установлено, ее главными источниками были неопубликованные в то время воспоминания Вячеслава Шаганова о Чернышевском и исследование русского литературоведа Александра Скабичевского “История новейшей русской литературы (1848–1890)”. Рассмотренные материалы дают основания дополнить и уточнить комментарий к статье Грабовского, объяснить происхождение некоторых допущенных в ней фактических ошибок.

Ключевые слова: политическая ссылка, биография, воспоминания, комментарий.

Viktor Dudko (Kyiv). Sources for Pavlo Hrabovsky’s Article ‘Mykola Havrylovych Chernyshevsky’

The author thoroughly examines the actual basis of Pavlo Hrabovsky’s article ‘Mykola Havrylovych Chernyshevsky’ (1894). Viacheslav Shaganov’s then unpublished memoirs concerning Chernyshevsky along with ‘The History of the Latest Russian Literature (1848–1890)’ by the Russian scholar in literature Alexander Skabychevsky are ascertained to have served as its primary sources. The considered materials enable us to refine and elaborate the commentary on Hrabovsky’s article and to explain the origin of some of its actual errors.

Key words: political exile, biography, memoirs, commentary.